

s kláštery v Soluni, v Konstantinopoli, na ostrovech Lemnos, Chios a Patmos. Kromě kultivace půdy usilovaly kláštery o právo vlastnit mlýny a podílet se na rybolovu v jezerech a řekách.

Císař Andronikos II. měl hluboké sympatie ke klášternímu životu a projevoval je náležitou štědrostí. Podobně postupoval i jeho nástupce Andronikos III., za něhož bylo vydáno největší množství darovacích císařských listin a chrysobul, jež chránily, potvrzovaly, udělovaly či rozmnožovaly klášterní a církevní majetek.

Organizace klášterního hospodaření v pozdní Byzanci je velmi složitá a dosud nejasná. Souvisí s celkovou strukturou klášterního života. Pod duchovní i ekonomickou správou velkých klášterů náležely menší kláštery, zvané metochia. Vzájemné vztahy mezi nimi byly velmi často napjaté. Jablkem sváru byl zápas o závislého rolníka (paroika), jedinou důležitou pracovní sílu na feudálních panstvích. Závislí rolníci museli platit pozemkovou daň (telos), případně museli pravidelně odpracovávat určitý počet dní v roce na klášterní půdě. Byli však také paroikové, kteří dostali půdu do nájmu a tu obhospodařovali.

Kromě zemědělské výroby se kláštery ve značné míře podílely na zemědělské činnosti, tj. na řemeslné výrobě a částečně i na obchodním podnikání. Zejména athoské kláštery uváděly ve svých majetkových seznamech dílny a některé řemeslníky. Kláštery měly své kováře, pekaře, tesaře, ševce, bečváře, krejčí, tkalce i lodníky. Některá z řemesel vykonávali sami mniši. Je však otázkou, do jaké míry vyráběly klášterní dílny pro klášter a do jaké míry vyráběly určitý nadvýrobek, který se realizoval na blízkých nebo místních trzích. Velice pozoruhodné a důležité z hlediska ekonomického vývoje pozdní Byzance bylo opětovné uvádění práva athoských klášterů na podíl ze solných dolů (Chrysopolis) a na roční důchody z těžby v železných dolech v Trilisionu (severní Makedonie). Podobně bylo velice důležité zjištění, že některé athoské kláštery měly právo na důchody z těžby stříbra v srbském Novém Brdu, což bylo zmiňováno ještě na začátku roku 1452.

Je rovněž otázkou, do jaké míry se podílely kláštery na obchodním podnikání a jak se samy účastnily trhů. Zřejmě se účastnily velkých trhů, jako byl trh sv. Demetria v Soluni, a trhů v thráckých přístavech, kde docházelo k výměně zboží mezi makedonským územím a ostrovy v Egeidě.

Kláštery jak na Athosu, tak na ostrovech nebyly osamocenými jednotkami, udržovaly čilé dopravní spojení. O jejich samostatnosti svědčí skutečnost, že dovážely zemědělské produkty z různých oblastí říše na ostrovy a zpět na vlastních lodích. Mnohé listiny uváděly kláštery jako přímé vlastníky lodí, jindy byli mniši určitého kláštera označováni za lodníky. Klášterní lodě dovážely zboží z ostrovů do byzantských přístavů a zvláště do Konstantinopole. Na této činnosti se podílely zejména athoské kláštery, které vozily obilí z ostrova Lemnos, kde měly též své domény. Lemnos byl svým způsobem jakousi zásobárnou obilí nejen pro Athos, ale i pro Konstantinopol, zvláště po zaboru Propontidy janovskými kupci. Podobně i klášter sv. Jana Theologa na ostrově Patmos a klášter Nea Mone na ostrově Chios

... (tradičně nebyly  
... kromě namořené arcebisce

nos, Chios a Patmos.  
nlýny a podílet se na

u životu a projevoval  
e Andronikos III., za  
listin a chrysobul, jež  
církvní majetek.

velmi složitá a dosud  
od duchovní i ekono-  
š metochia. Vzájemné  
byl zápas o závislého  
úch panstvích. Závislí  
i pravidelně odpraco-  
také paroikové, kteří

dílely na zemědělské  
podnikání. Zejména  
lly a některé řemesl-  
čváře, krejčí, tkalce  
tázkou, do jaké míry  
y určitý nadvýrobek,  
zoruhodné a důležité  
tovné uvádění práva  
a na roční důchody  
Podobně bylo velice  
chody z těžby stříbra  
roku 1452.

obchodním podnikání  
rhů, jako byl trh sv.  
zelo k výměně zboží  
cenými jednotkami,  
vědčí skutečnost, že  
y a zpět na vlastních  
odí, jindy byli mniši  
ly zboží z ostrovů do  
činnosti se podílely  
s, kde měly též své  
nejen pro Athos, ale  
ými kupci. Podobně  
one na ostrově Chios

vlastnily lodě a byly zbaveny poplatků, které museli platit jiní majitelé lodí za kotvení v přístavech. Touto obchodní činností nahrazovaly kláštery v Byzanci střední stav. Nesmírně velkou úlevou pro ně bylo vynětí klášterního majetku ze státního fisku a skutečnost, že veškeré příjmy se staly součástí feudální renty, o níž rozhodoval klášter. Velmi výhodné bylo pro kláštery i vynětí z celních poplatků a z řady dávek týkajících se námořního obchodu (kotvení v přístavech, skladování zboží, volný průjezd přístavy, svobodný nákup apod.).

Uvedené výhody a hospodářské výsady vytvořily v Byzanci z klášterů pevné nezávislé jednotky, do nichž nemohl zasahovat ani státní aparát ani světský feudál a kde mohl často běh věcí ovlivnit jen patriarcha. V tomto smyslu tvořily kláštery a církevní majetek i v palaiologovském období důležité instituce ve feudální byzantské společnosti.

Finanční krize v pozdní Byzanci vyplývala z disproporcí mezi peněžními prostředky, které měla k dispozici byzantská státní pokladna, a jejími výdaji, jež byly ovlivňovány politickými událostmi a velkými proměnami v sociálně ekonomickém životě říše. Vyčerpání finančních zdrojů se projevilo ve sféře zemědělské, výrobní i obchodní. Hospodářskou krizi ještě prohloubilo přerušení důlního podnikání. Od latinského záboru mizely totiž výtěžky z dolů a zásoba kovů byla téměř vyčerpána.

Neustálé vojenské nebezpečí, v němž pozdní Byzanc žila, vedla císaře k vydáváním finančních prostředků převážně na vojenské účely. V této době byla zároveň Byzanc pravidelným poplatníkem tributu osmanské říši, jehož výše byla určena na 10 000 hyperpyrů. Hyperpyron (lat. *hyperperum*) se nejspíše už od doby Alexia I. nazývala zlatá byzantská mince zvaná dříve *nomisma*. Impérium neustále zraňované osmanskými vpády hledalo zoufale pomoc v západní Evropě. Západní státy, které připadaly v úvahu, zejména italské městské republiky, si však dávaly svoji pomoc draze zaplatit. Byzantský stát musel uzavírat smlouvy a dohody s italskými republikami, které se stávaly věřiteli říše a činily si nárok na značnou část státního důchodu a na celní úlevy.

Rozpory mezi peněžními zdroji státní pokladny a rostoucími výdaji, jež byly řešeny znehodnocením domácí zlaté byzantské mince, se projeví zejména za vlády císaře Manuela II. Palaiologa, který razil převážně minci s větším obsahem stříbra. To znamená, že došlo ke snížení obsahu zlata v hyperpyru. Jestliže se v letech 1081 – 1143 snížila hodnota hyperpyru v karátech z 20,75 na 20,25, v době vlády císaře Ioanna V. Palaiologa (1347 – 1354) prudce poklesla až na 11,25 karátů. Znehodnocení bylo prohloubeno emisemi mincí s rozličnými přísadami kovů. Velice záhy se začala rozlišovat běžná mince a mince „preferovaná“, hlavně benátská. Byzantská mince se musela zcela podřídít silné minci zahraniční a stát dokonce začal vymáhat daně v cizí měně. I když nemáme k dispozici všechny číselné údaje potřebné k tomu, abychom stanovili tehdejší výši byzantského zahraničního dluhu, svědčí dostupné údaje o tom, že říši více než zahraniční dluh zatěžoval pokles příjmů z daní. Víme například, že v roce 1343 dosahoval dluh výše 35 000 hyperpyrů, v roce 1352 5 000 zlatých dukátů, při čemž hodnota jednoho

... (tradičně nebyly kromě namořené arcebisce ...)

dukátu se rovnala asi dvěma hyperpyrům. Příjem z „nepřímých daní“ dosahoval výše 25 000 dukátů. Turkům byla Byzanc povinna platit roční tribut ve výši 10 000 hyperpyrů. Tyto údaje můžeme pro větší názornost srovnat s cenou obilí na konstantinopolském trhu. Průměrný výnos typického obilního hospodářství v Byzanci odpovídal v té době asi 300 modíů obilí, za jeden *modius* (10,5 l) se platilo pět hyperpyrů, celkový obnos tedy činil 1 500 hyperpyrů. Částka 40 000 dukátů (asi 80 000 hyperpyrů) se tedy rovnala výnosu z 53 typických zemědělských podniků nebo pozemkové rentě z 530 rodinných hospodářství představujících populaci 2 200 osob. V téže době však zároveň náklad zboží jedné lodi odpovídal hodnotě 40 000 hyperpyrů. Byzanc vybrala v roce 1328 v Konstantinopoli na celních poplatcích 12 000 hyperpyrů, v roce 1355 10 000 hyperpyrů, Janované však v této době získali jen v Konstantinopoli 200 000 hyperpyrů. Tohoto závratného rozdílu si povšimli již současníci, například význačný vzdělanec a kronikář 14. století Nikeforos Gregoras. I když musíme předpokládat, že jeho údaj je přehnaný, byl rozdíl v příjmech z celních poplatků mezi Konstantinopolí a Janovem už tehdy velmi značný.

Politická a ekonomická krize se projevila v zemědělské výrobě. Úrodná Thrákie, odkud se čerpalo hlavní množství obilí, byla devastována osmanskými útoky, jež vyvolaly přesuny obyvatelstva, sbíhání rolníků z půdy a značné demografické proměny. Tíha zdanění spočívala na těch, kteří zůstali. Někteří byzantští císaři se snažili ekonomickou krizi v pozdní Byzanci řešit zvláštními hospodářskými opatřeními. Jedním z nich byl Ioannes VI. Kantakuzenos, který usiloval o zlepšení situace v obchodním podnikání uvnitř říše a zvláště v zahraničním obchodě. Aby povzbudil obchod, zrušil Ioannes VI. 10 % daň z obchodních transakcí a nahradil ji 2 % daní. Snažil se postihnout zejména cizince, kteří vyváželi obilí. Uvalil na ně dávku půl zlaté mince za každý *modius* obilí, což znamenalo 10 až 17 % hodnoty produkce. Jeho snahou bylo zvýšit státní příjmy tím, že se sice obchodovalo na území Byzance za snížené dávky, ale současně se postihoval vývoz obilí vyššími dávkami. Zároveň usiloval vyrovnat ceny obilí na trzích v Konstantinopoli s tržními cenami v provinciích.

Císař Ioannes VI. Kantakuzenos se pokusil podpořit obchod s vínem, které se podobě jako obilí stávalo stále více vyhledávaným druhem vývozu zahraničních kupců. Zahraniční kupci museli platit za 50 měřic vína předem jeden hyperpyron, čímž císař zvýšil nákupní cenu za víno pro cizince na dvojnásobek. Zdvojnásobení ceny při nákupu vína mělo postihnout nákupčí, kteří kupovali přímo od výrobců. Byli tak nuceni zaplatit dávky za obchodní transakce, a to přímo na místě. Těmito opatřeními se byzantský dvůr snažil zvýšit pokleslou prestiž byzantského námořního obchodu a oživit jej. Avšak jak dále uvidíme, byla to opatření jen dočasná a bez většího a trvalého účinku.

Dálkový byzantský obchod zůstal nadále pod kontrolou italských republik, z nichž prvořadě místo zaujímaly Benátky a Janov. Hlavním zájmem městských republik bylo dovážet na Západ obilí z byzantského úrodného území, tj. z pobřeží

epřímých daní“ dosahoval roční tribut ve výši 10 000 srovnat s cenou obilí na olního hospodářství v By-  
modius (10,5 l) se platilo rů. Částka 40 000 dukátů typických zemědělských spodářství představujících zboží jedné lodi odpovídal 128 v Konstantinopoli na hyperpyrů, Janované však rpyrů. Tohoto závratného vzdělanec a kronikář 14. že jeho údaj je přehnaný, opolí a Janovem už tehdy

výrobě. Úrodná Thrákie, na osmanskými útoky, jež a značné demografické Někteří byzantští císaři se ni hospodářskými opatře- usiloval o zlepšení situace m obchodě. Aby povzbu- ransakcí a nahradil ji 2 % obilí. Uvalil na ně dávku lo 10 až 17 % hodnoty e se sice obchodovalo na hoval vývoz obilí vyššími Konstantinopoli s tržními

obchod s vínem, které se em vývozu zahraničních ředem jeden hyperpyron, jnásobek. Zdvojnásobení povali přímo od výrobců. o přímo na místě. Těmito tíž byzantského námořní- patření jen dočasná a bez

olou italských republik, vním zájmem městských lného území, tj. z pobřeží

Epiru, Makedonie, Peloponésu aj. Nejvíce získávala benátská republika z Kréty, která byla její zásobárnou obilí až do 17. století. Druhá význačná městská republika Janov vozila obilí z Černomoří, z Krymu a z Kaffy a podstatně odčerpávala obilní možnosti, které měla předtím Konstantinopol v této části Černomoří i na celé Propontidě. Konstantinopol si zejména v pozdním období musela opatřovat obilí k zásobování obyvatelstva s velkým úsilím. Dařilo se to jen částečně, protože vlastní zdroje se citelně zmenšily osmanským záboem Thrákie a konkurencí janovské republiky v Propontidě. Podle dochovaných smluv, uzavřených s městskými republikami v letech 1265 a 1285, byl vývoz obilí povolen jen do určité výše, aby nedocházelo ke zvýšení cen obilí pro domácí trh, což by znesnadňovalo zásobování hlavního města. Balancování mezi udržením rovnováhy cenové hladiny při nákupu obilí na vnitřním i zahraničním trhu se podařilo udržet až do druhé poloviny 14. století. Od sedmdesátých let 14. století Byzanc již nebyla schopna kontrolovat zásoby obilí na svém území a ztratila přehled o zahraničním obchodu. Ceny obilí v této době stouply až na dvojnásobek. Prudké zvýšení základních prostředků obživy těžce dolehlo na prosté spotřebitele, což se odrazilo v dobových kritických traktátech a v nárcích byzantských současníků nad stálým znehodnocováním byzantské mince.

Kupecký italský kapitál začal ovládat byzantskou ekonomiku a byzantští obchodníci se dostali do područí italského obchodování. Stávali se jen zprostředkovateli, kteří se s větší či menší úspěšností adaptovali v systému zbožně peněžních vztahů řízených oběma republikami. Pronikání Benátčanů zejména do úrodného byzantského zázemí mělo však i některé pozitivní rysy, projevující se podporou a rozvojem pěstování zemědělských plodin a kultivací pozemků (pěstování cukrové třtiny). Benátčané tak posilovali vztahy různých oblastí a udržovali styk s jednotlivými regiony v Byzanci. Příkladem byl stálý obchodní styk se vzdálenými místy, jako byla Kréta a Peloponés, Soluň a Negropontos, Malá Asie, Egypt apod. Dobré obchodní vztahy udržovala v této době známá benátská rodina Contarini, která se snažila o navázání obchodních styků s Kyprem, Epirem a ostrovem Korfu.

Všechna námořní doprava byla již v této době zajišťována hlavně benátskými loděmi. Janovské lodě se pohybovaly především na ostrovech v Egeidě a v blízkosti maloasijského pobřeží; Janované vlastnili doly ve Fokidě a dále směřovali do Černomoří, Propontidy a na Krym. K oběma republikám, jež udržovaly svoji vládu nad Středozemím a Černým mořem, přistoupili počátkem 14. století podnikaví obchodníci z Dubrovniku, k jejichž obchodnímu podnikání byla byzantská vláda rovněž velmi shovívavá, jak dokazuje několik obchodních smluv uzavřených s dubrovnickým patriciátem.

Byzantské hospodářství prožívalo ve 13. – 15. století vážnou krizi. Až na některé výjimky, jako byla částečná adaptace středního stavu v zahraničním obchodě, dále snaha některých panovníků vytvořit podmínky pro zlepšení situace a oživení námořní síly a vydávání privilegií pro jednotlivá města, byzantské hospodářství jako celek retardovalo, a to nejvíce v nejdůležitějším odvětví, v zemědělské výrobě.

Pokus o autarktní hospodaření, o které usilovali panovníci Nikajského císařství, se neudržel a ani návrhy reforem pozdních myslitelů, jako byl Plethon či Bessarion, nepomohly byzantskému hospodářství a byly v nejlepším smyslu slova jen utopie. Nebylo možné realizovat platónský model uspořádání společnosti ve feudální struktuře, tvrdě ovládané státním fiskem či pevně fixovanou pozemkovou rentou, bezohledně vymáhanou světskými i duchovními feudály. Kromě návrhů velkých reformátorů řada anonymních autorů vyjádřila sociální kritiku v traktátech či polemikách proti lichvě a v nářcích na znehodnocenou situaci.

### Druhá občanská válka a povstání zelotů v Soluni

Hospodářské a politické problémy byzantské říše se vyhroutily v roce 1341 v druhé občanskou válku. Vypukla bezprostředně po smrti císaře Andronika III., který po sobě zanechal nezletilého syna Ioanna V. Palaiologa. Nešťastný politický konflikt vyvolal dlouholetou politickou krizi a nabyl ještě větší dramatickosti, když v rámci boje za legitimitu císaře proběhlo v Soluni v letech 1342–1349 jedno z největších sociálních povstání, známé pod názvem zelotská komuna. Tato druhá občanská válka i povstání zelotů definitivně vyčerpala státní pokladnu, zlikvidovala produktivní síly země a uvedla na scénu dalšího činitele, který od této doby trvale zasahoval rozhodujícím způsobem do vnitřního vývoje byzantské říše, osmanské Turky. Je rovněž pozoruhodné, že zároveň se zápasem o trůn, v němž se utkaly všechny sociální složky byzantského obyvatelstva, proběhl ve sféře ideologické zápas o prosazení hésychasmu, mystického iracionálního hnutí, kterým se uzavírá myšlenkový vývoj v Byzanci.

Do centra dění se dostal jako dominantní osobnost Ioannes Kantakuzenos, který získal důležité postavení a hodnosti; za pomoc císaři Andronikovi III. proti Andronikovi II. obdržel hodnost (*megas dukas*) vrchního velitele armády. V této době zároveň nabyt největší pozemkové domény v Thessálii a Thrákii a měl i značný majetek v Konstantinopoli. Byl nejen vynikajícím velitelem, ale i diplomatem a velmi vzdělaným mužem, jehož pozdější paměti náležejí i přes svou tendenčnost k největším historickým dílům 14. století.

Konflikt vypukl poté, co se ujala za nezletilého Ioanna V. Palaiologa regentské vlády jeho matka Anna Savojská spolu s konstantinopolským patriarchou Ioannem Kalekou a Alexiem Apokaukem, vrchním velitelem byzantského loďstva. Ioannes Kantakuzenos se proti regentské vládě postavil v Thrákii; našel oporu zejména v provinciální šlechtě a prohlásil se v Dimotice v roce 1341 byzantským císařem. Politická krize tak přerostla v občanskou válku, během níž se zároveň projevil ostré sociální rozpory. V řadě měst došlo k protifeudálnímu hnutí, které sice mělo ráz boje za legitimitu panovníka, ale bylo vyhraněně třídním a sociálním konfliktem.

likajského císařství, se Plethon či Bessarion, yslu slova jen utopie-olečnosti ve feudální pozemkovou rentou, romě návrhů velkých itiku v traktátech či aci.

y v roce 1341 v dru- Andronika III., který Nešťastný politický í dramatičnosti, když h 1342–1349 jedno komuna. Tato druhá okladnu, zlikvidova- , který od této doby e byzantské říše, os- m o trůn, v němž se běhl ve sféře ideolo- ho hnutí, kterým se

Kantakuzenos, který ovi III. proti Andro- rmády. V této době rákii a měl i značný i, ale i diplomatem es svou tendenčnost

Palaiologa regentské patriarchou Ioannem ho loďstva. Ioannes alezl oporu zejména yzantským císařem. se zároveň projevil ynutí, které sice mělo a sociálním konflik-

První vystoupení lidu proti aristokracii stojící na straně Ioanna Kantakuzena bylo zahájeno v Konstantinopoli. Na této agitaci měl podíl jak patriarcha, tak Alexios Apokaukos. Šlechtické paláce v Konstantinopoli byly vypleněny a šlechta se zachránila útekem ke Kantakuzenovi do Thrákie. Podobný vývoj probíhal v Adrianopoli, která se postavila za Ioanna V. Palaiologa. Od začátku byla sociální hnutí spjata s bojem za legitimního panovníka a ostře vyhrocena proti uzurpátorovi trůnu Ioannu Kantakuzenovi, zatímco přívrženci Kantakuzenovými byli především mocné provinciální rody a proníáři s velkým pozemkovým vlastnictvím. Sám Kantakuzenos ve svých *Pamětech* tento aspekt uznává. Dokumentoval jej zvláště na událostech v Adrianopoli, kde se vytvořila vláda lidu, jež vydržela až do roku 1345.

Od počátku konfliktu se opoziční strana Kantakuzenova spolu s jeho příznivci ideologicky opírala o mystický směr v církvi, o hésychasmus, který rozvinuli athoští mniši ve 14. století. Zápasy hésychasmu se promítaly do dlouhotrvající politické krize a byly několikrát řešeny na církevních synodách. Hésychasmus původně vznikl mimo půdu byzantské církve, ale ve 14. století se rozvinul na Athosu. Hésychasté viděli cíl náboženského života v zírání k věčnému světlu (k Bohu), jehož může člověk dosáhnout jen tehdy, jestliže je naprosto pohroužen do sebe sama. Tomuto cíli byly podřízeny i náboženské úkony (zatajování dechu, zírání na břicho s bradou přitlačenou na prsa – tzv. omfaloskopie – apod.). Byl to směr vysoveně protiintelektuální a iracionální, připomínající v mnohém mechanické modlitby východních náboženství, odmítající jakékoliv rozumové argumenty. V třicátých letech 14. století se pokusil Gregorios Palamas utvořit z hésychasmu ucelený myšlenkový systém. Odmítal logické argumenty ve věcech božských, neboť považoval Boha za něco mimo bytí a nad bytím, a tudíž za něco, co se vymyká zákonům lidského myšlení. Tento nepostižitelný Bůh se mohl cestou milosti spojit s člověkem, jemuž tak bylo dopřáno jeho „nazírání“. Bůh se přitom nezjevuje ve své podstatě (*usia*), ale ve formě energií, které byly odlišné od božské podstaty. V tomto bodě – v otázce dělitelnosti Boha a jeho projevů – soustředil jeho největší odpůrce, kalabrijský mnich Barlaam, hlavní útok proti hésychasmu. Hájil racionalistické stanovisko s důrazem na rozumové uvažování. Barlaamův důkaz na rozumové uvažování měl v boji proti Palamově mystické „vnitřní modlitbě“ určité úspěchy. Logiku považoval za nejlepší prostředek k postižení pravdy, v syllogismech viděl hlavní sílu argumentace – zcela v duchu západní scholastiky. Je-li Bůh pravdou, argumentoval Barlaam, moudrost a vědění pravdu nutně doprovázejí. Kdo pozná moudrost, pozná i pravdu; poznal-li kdo pravdu, poznal tím i Boha. Nejlepší cestou k poznání Boha nebylo tedy podle Barlaama pouhé „zírání na pupek“, nýbrž aktivní vědění, poznávání. Poznávání pravdy, reality, jejíž poznatelnost Barlaam zdůrazňoval, bylo dokonce podle jeho názoru závaznou povinností každého křesťana.

Palamas využil konfliktu mezi následníkem trůnu Ioannem V. Palaiologem a uzurpátorem trůnu Ioannem Kantakuzenem, ke kterému se veřejně přiklonil. Učinil tak z otázek vyloženě náboženských záležitostí politickou.

Císařský dvůr (pod vlivem humanistů a zejména pod vlivem Anny Savojské) svolal spolu s patriarchou do Konstantinopole v roce 1341 synodu, kde právě ústy Barlaamovými bylo zpochybněno Palamovo učení. Podobně se situace opakovala ještě v roce 1345, kdy se vyostřily konflikty obou stran v tvrdých zápasech jak v provincionálních městech, tak v Konstantinopoli. Situace se změnila, když se Kantakuzenovi podařilo strhnout na sebe moc v říši. Prosadil na synodě roku 1347 rehabilitaci hésychnasmu, dal sesadit patriarchu Ioanna Kaleku, nastolil patriarchu Isidora a Barlaama uvrhl do klatby. Shodou okolností však Barlaam, unavený a znechucený věčnými spory, odjel zpět do Kalábrie. Jeho odpůrce Palamas triumfoval. V letech 1349–50 byl dosazen na arcibiskupský stolec právě v místě, jež tak dlouho odolávalo Kantakuzenovi – v odbojné zelotské Soluni. Další doznívání boje o hésychnasmus přinesla synoda z roku 1351; zde bylo Palamovo učení přijato jako jediná oficiální doktrína ortodoxní církve. Bylo později přizpůsobeno zejména balkánskými Slovany a našlo svůj výraz i v ruské kultuře a jejím dědictví.

Hésychnasmus se svým pasívním oddáním se osudu připravoval půdu i pro pasívní přijímání pozdějších osmanských útoků. Klid a nezájem o okolní svět vytvářel podvědomou rezignaci. Tento směr našel množství stoupců jak mezi feudály, tak mezi prostými limi. Jeho vítězství definitivně zmařilo jakoukoli možnost sloučení náboženské víry s logickým myšlením a zformovalo tak řadu trvalých a zčásti dodnes existujících rysů východní církve a východoevropského myšlení.

Do politické krize, ideologických a náboženských polemik zasahovaly složky sociálně nejslabších, vrstvy nespokojených rolníků venkovské i městské chudiny, jež byly hnací silou mnoha povstání v řadě provinciálních měst. Největšího organizovaného odporu vůči šlechtě a uzurpátorovi trůnu Ioannu Kantakuzenovi nabylo povstání v Soluni, známé pod názvem povstání zelotů nebo soluňská komuna. Soluň byla po Konstantinopoli nejbohatším a nejrozvinutějším městem. Sociální rozpory se zde vyhroutily nejvíce a zde také probíhala pod vedením Barlaama Kalabrijského první kritika Palamova učení.

Název zeloté, horlivci, původně označoval nejhorlivější zastánce pravoslaví proti straně politiků (*politikoi*), ochotných k určitému politickému kompromisu a jednání se Západem. Zeloté v Soluni však nepředstavovali rigorózní stoupence pravoslaví, ale aktivní složku odmítající hésychnasmus a zřejmě se stavějící za Barlaamovo učení. Již jejich praktické cíle, organizace i program vykazovaly zcela reálný postoj k současnému životu, neomezující se jen na nekonečné náboženské politiky.

Soluň byla na počátku občanské války ovládána předním feudálem Synadenem, který byl přívržencem Kantakuzenovým. Byli to právě zeloti, kteří zaktivizovali odpor vůči Kantakuzenovým přívržencům v Soluni, ozbrojili lid a napadli přední feudály ve městě. Jakmile byla vyhnána aristokracie, obrátili se i proti majetným složkám středního stavu. Kantakuzenovo vojsko, které postupovalo k Soluni, bylo nuceno zastavit svůj postup zvláště poté, co se roznesla zpráva, že z Konstantinopole přichází zelotům významná vojenská posila. Ioannes Kantakuzenos, tísněný

ivem Anny Savojské)  
 ynodu, kde právě ústy  
 se situace opakovala  
 tvrdých zápasech jak  
 e se změnila, když se  
 na synodě roku 1347  
 ku, nastolil patriarchu  
 ak Barlaam, unavený  
 ho odpůrce Palamas  
 y stolec právě v místě,  
 elotské Soluni. Další  
 l; zde bylo Palamovo  
 Bylo později přízpuso-  
 ruské kultuře a jejím

ipravoval půdu i pro  
 ezájem o okolní svět  
 í stoupenců jak mezi  
 mařilo jakoukoli mož-  
 valo tak řadu trvalých  
 oevropského myšlení.  
 nik zasahovaly složky  
 ké i městské chudiny,  
 št. Největšího organi-  
 Kantakuzenovi nabylo  
 bo soluňská komuna.  
 šším městem. Sociální  
 d vedením Barlaama

stánce pravoslavi proti  
 . kompromisu a jedná-  
 ní stoupence pravosla-  
 avějící za Barlaamovo  
 aly zcela reálný postoj  
 oženské politiky.  
 feudálem Synadenem,  
 oti, kteří zaktivizovali  
 li lid a napadli přední  
 li se i proti majetným  
 ipovalo k Soluni, bylo  
 a, že z Konstantinopo-  
 Kantakuzenos, tísňěný

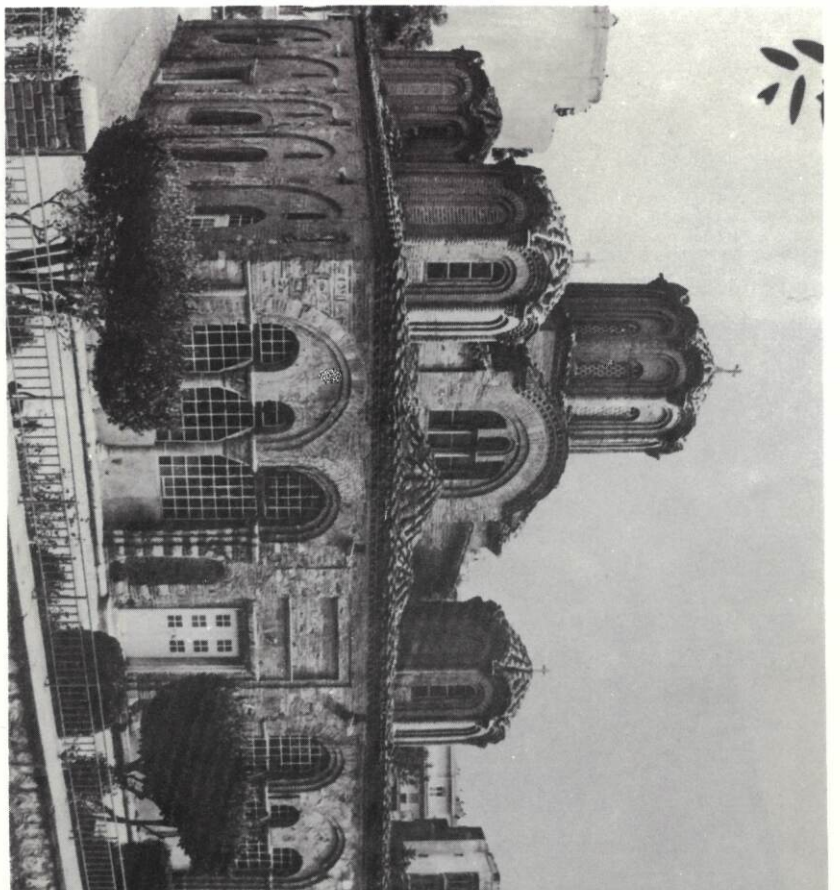
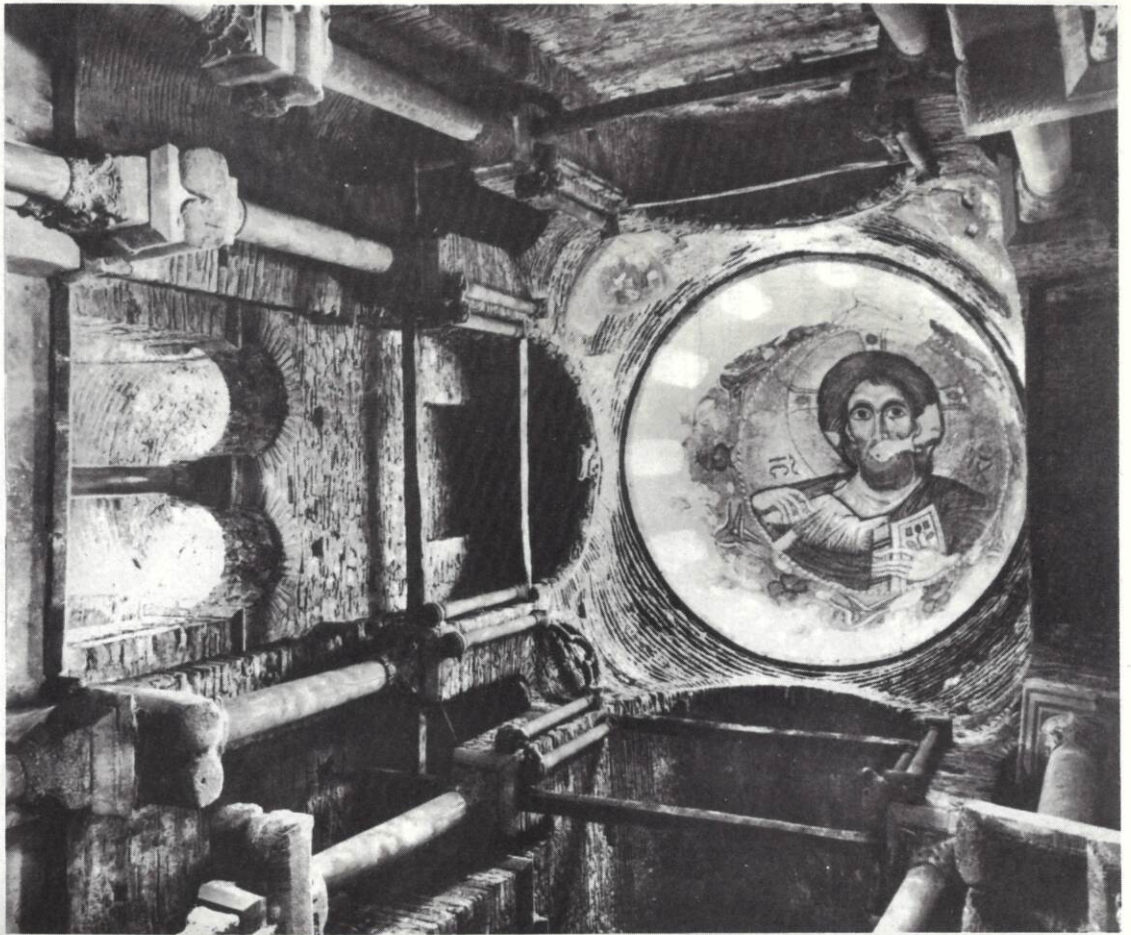


Korunování Rogera II. Sicilského  
 (výřez z mozaiky v nartexu chrámu  
 Martorana v Palermu, polovina 12. stol.)

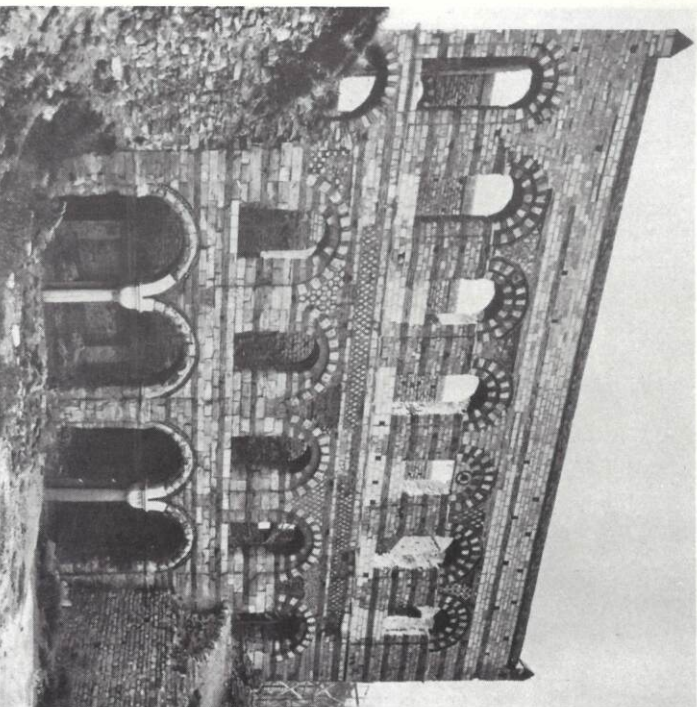


Císař Ioannes II. Komnenos a císařovna Irene  
 (mozaika v chrámu Boží Moudrosti v Konstantinopoli z let 1118–1122)

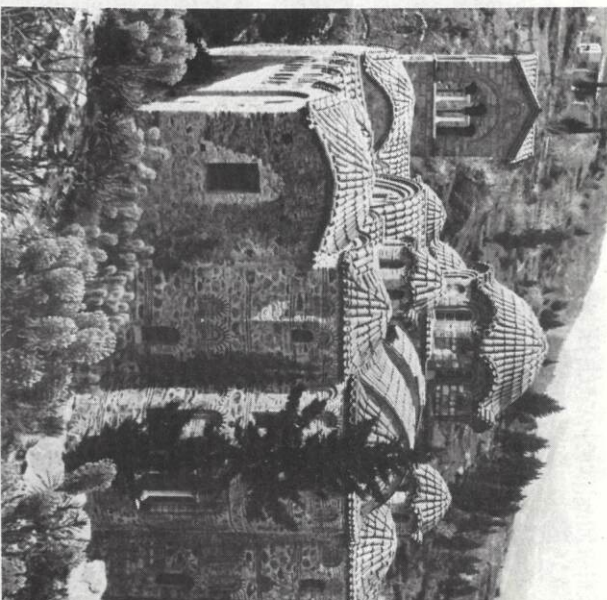
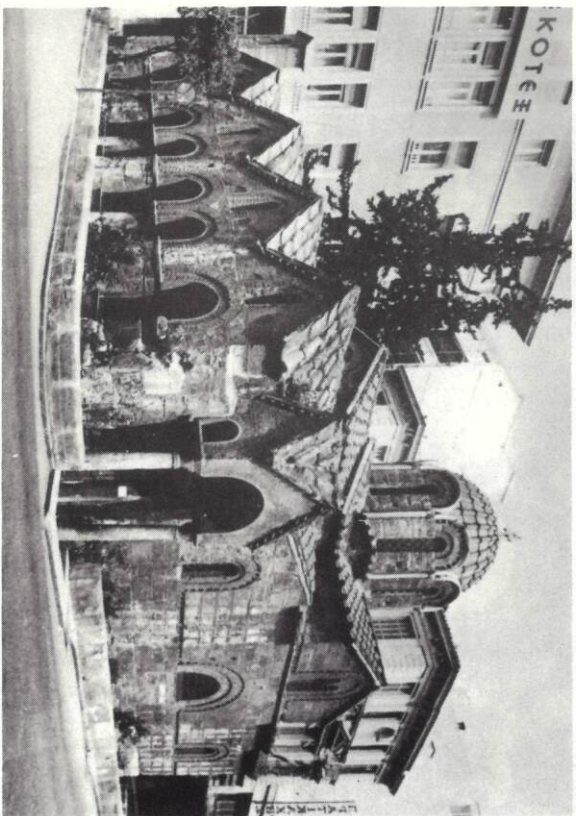




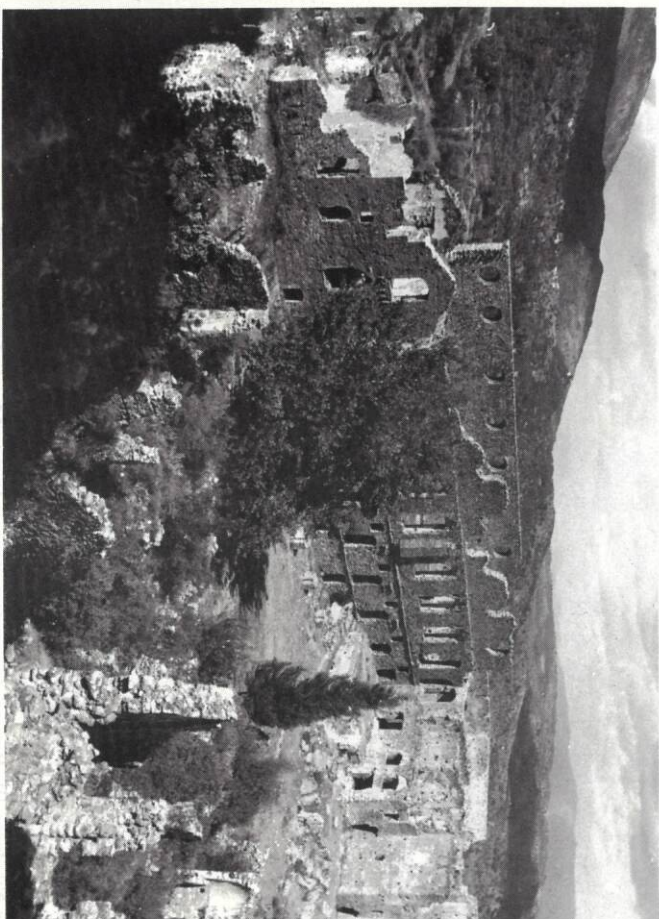
Chrástec nad Arčákou v Salimě (zakřídlen 14. stol.)

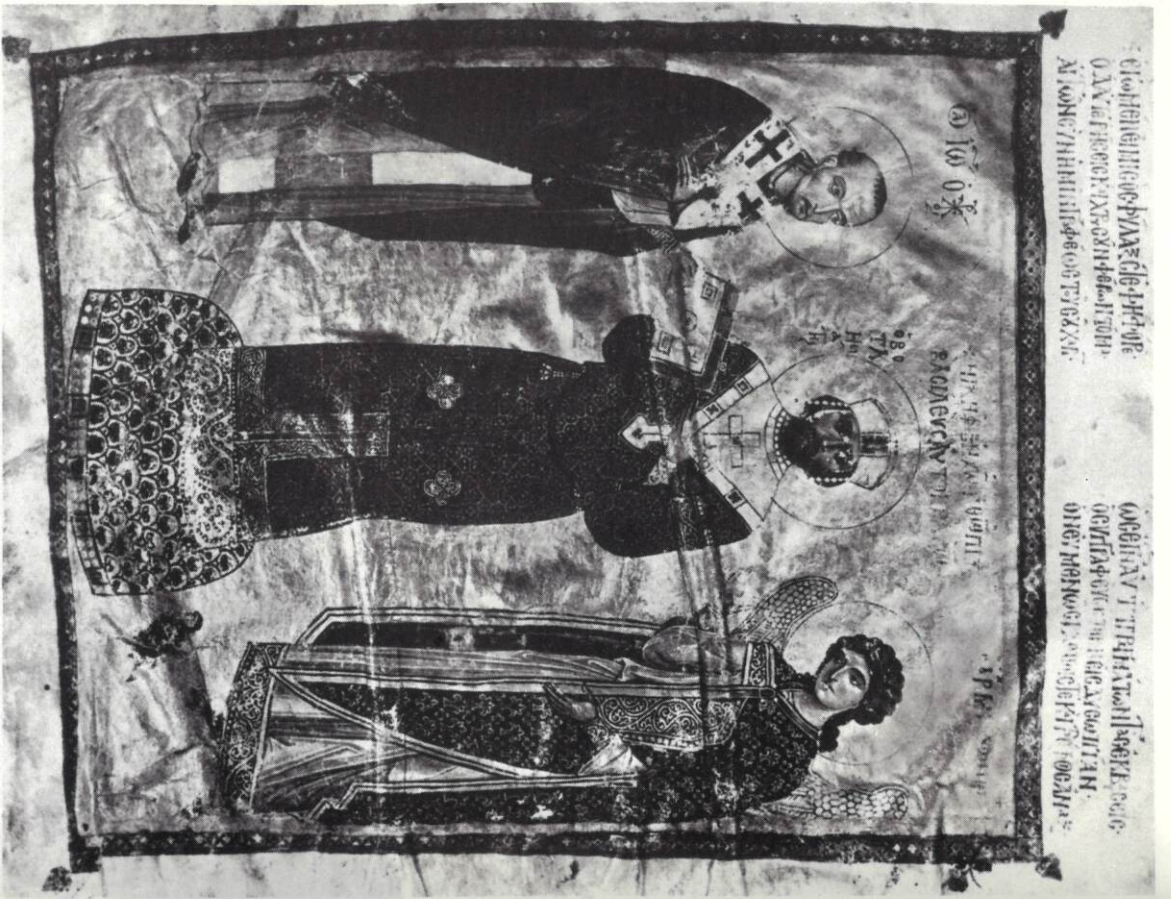


Istanbul, Tekfur Serayi — cisarský palác ze 13. stol.  
(tzv. palác Konstantína Porfyrogeneta)

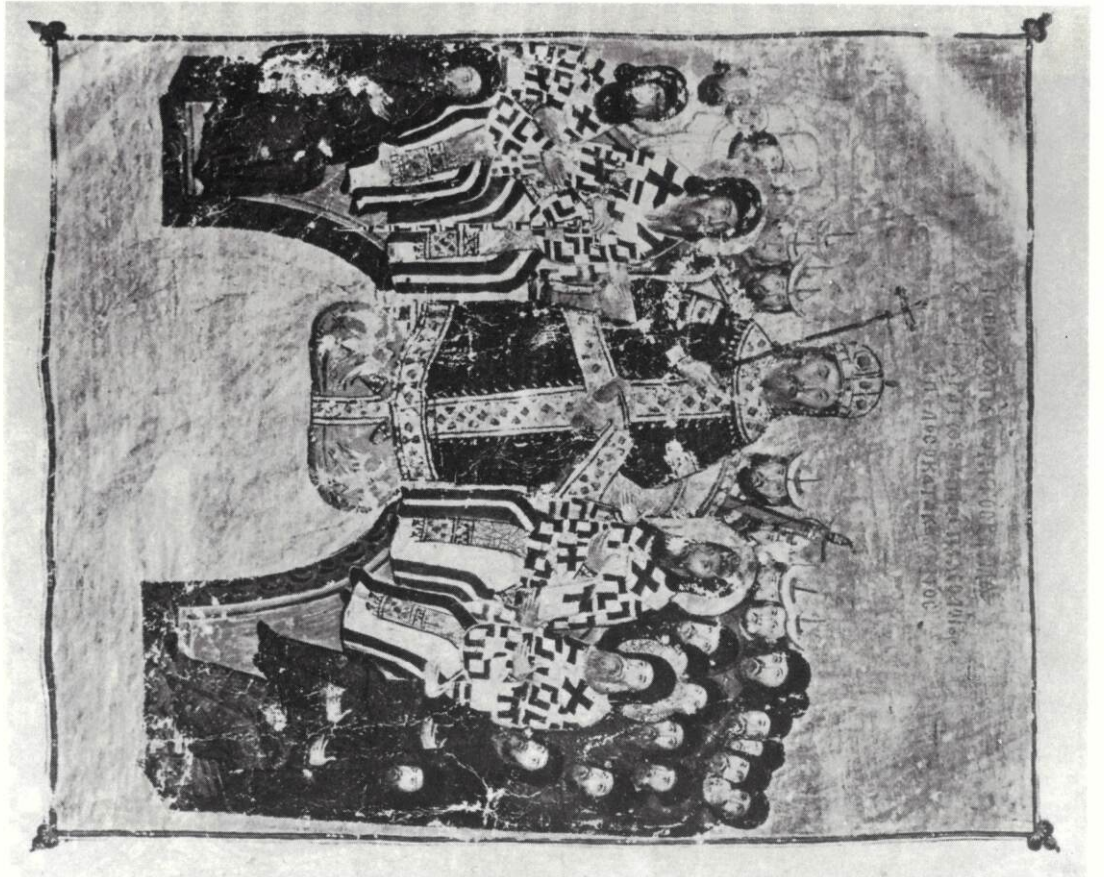


Mystra, katolíkon v klášteře  
Brontochion (začátek 14. stol.)

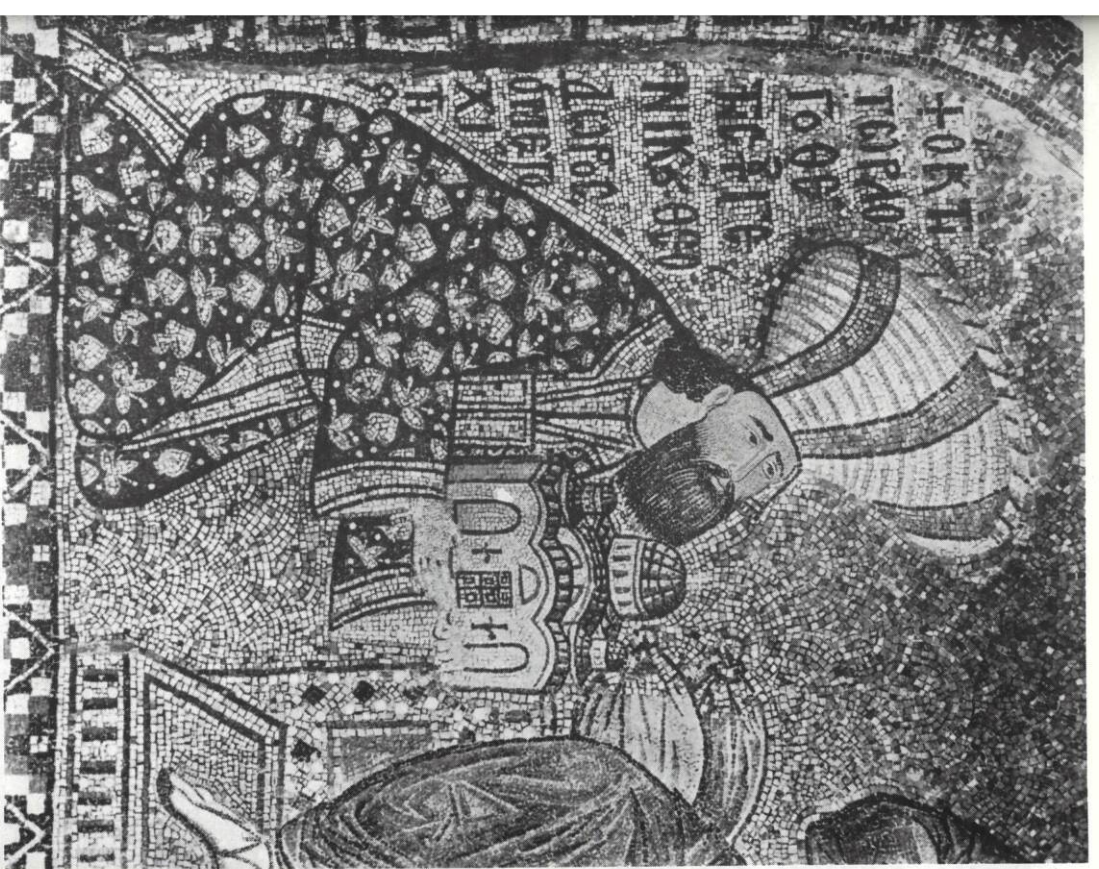




Cisat Nikiforos III. Botaneiatas mezi postavami Ioanna Chrysostoma a anděla



Св. Кирилл и Мефодий. Царь Никифор III. Царица Ирина. Царица Евдокия. Царица Анна. Царица Мария. Царица Елена. Царица София. Царица Анна. Царица Мария. Царица Елена. Царица София.



konstantinopolským vojskem, hledal pomoc nejdříve u Srbů a později navázal vážné jednání o vojenské spojení s osmanskými Turky. Turci se pochopitelně chopili nabízené příležitosti rozšířit svůj vliv na území Byzantinců a vyslali v roce 1343 loďstvo před Soluň. Obléhání Soluně trvalo asi deset dní a ukázalo pevnost a sílu vlády zelotů. Město se uhájilo, pokusy o zradu byly v zárodku potlačeny. Nepřátelské vojsko v čele s Ioannem Kantakuzenem se stáhlo do Thrákie i s osmanskými spojenci.

V letech 1344–1345 se dostavila prvá únava z povstání, která se však nejvíce projevila v Konstantinopoli. Lid žádal důrazně od nové vlády ráznější zúčtování s Ioannem Kantakuzenem a urovnání a zklidnění poměrů v říši. Nešlo jen o proklamování sociálních požadavků. V roce 1345 vzplanulo ozbrojené povstání konstantinopolského lidu, jemuž padl za oběť i sám Alexios Apokaukos, odpůrce uzurpátora Ioanna Kantakuzena. Těto situace opět rychle využili Ioannes Kantakuzenos, který získal během roku 1345 značnou vojenskou posilu a zahájil další útočné akce.

V Soluni se mezitím k moci dostal přívrženec konstantinopolské strany Ioannes Apokaukos (syn Alexia Apokauka), který ovšem již po zkušenostech s povstaleckým lidem v Konstantinopoli nebyl nijak zelotům nakloněn. Naproti tomu jeho koarchont (spoluvladař) Michael Palaiologos spolupracoval velmi úzce se zelotskou stranou a v důsledku toho měl i větší vliv ve městě. Ioannes Apokaukos se však po zprávě o smrti svého otce v Konstantinopoli rozhodl spolupracovat s Kantakuzenem a pokusil se získat na svou stranu zbylou aristokracii. Zákeřně zavraždil svého spoluvladaře Michaela Palaiologa; jeho bratřoví Andreiovi Palaiologovi se podařilo utéci k zelotům a k námořníkům do přístavu. Teror vyvolal teror. Andreios Palaiologos spolu se zeloty zorganizoval útok proti Ioannu Apokaukovi, který musel ustoupit spolu se svými přívrženci do pevnosti. Již potřetí vzbouřený lid zaútočil v Soluni proti feudálům, kteří se znovu pokusili podpořit Ioanna Kantakuzena. Ozbrojený lid vrhl v roce 1345 do pevnosti, pobil šlechtu a svrhl své odpůrce z pevnosti a znovu vyplnil domy bohatců. Soluň si v roce 1345 udržela nezávislost a nepřidala se ani později (v roce 1347) ke smíru vyhlášenému konstantinopolskou stranou, která rezignovala a smířila se s Ioannem Kantakuzenem.

Když se Soluňští dověděli, že Ioannes V. Palaiologos se spojil s Ioannem Kantakuzenem, rozhodli se, že raději město předají Srbům, než aby se podrobili. V době, kdy spojené vojsko obou panovníků spěchalo k Soluni, navázal s ním styk soluňský koarchont Ioannes Metochites, povstání zradil, provedl ve městě převrat a zelotskou stranu spolu s Andrejem Palaiologem zlikvidoval. Ioannes Kantakuzenos se na přelomu roku 1349–1350 dostal do Soluně a povstání tvrdě potlačil. Po dobytí města Kantakuzenos označil za hlavní viníky zeloty. Část jich byla uvězněna a část byla z města vyhnána. Hlasatelem a poslem míru ve městě se stal Gregorios Palamas, nastolený nově na biskupský stolec. V jeho řeči o míru byli opět tvrdě kritizováni soluňští zeloté. Ioannes Kantakuzenos světil problémy Soluně do rukou Ioanna V. Palaiologa a sám spěchal urovnat státní záležitosti do Konstantinopole.

Zelotské povstání náleželo svým charakterem k typům povstání, k nimž docházelo v rámci tzv. první krize feudalismu, mělo výrazně sociální charakter a vyrůstalo z vlastních vnitřních podmínek. Spojování zelotské komuny s některými sociálními hnutími v západní Evropě a hledání paralel přímo v povstání Simona Boccanegry v Janově (1339) není současnou historiografií uznáváno, spíše se hledají jen některé shodné projevy a symptomy. Program soluňské komuny je možno rekonstruovat jen z pramenů nepřátelské proveniencí, což je příznačné a typické pro protifeudální vzpoury, ale lze z něho poznat, o jaké cíle hnutí šlo. Zeloté požadovali konfiskaci velkého pozemkového vlastnictví světského i klášterního a jeho použití k obnově vojska, loďstva a zlepšení sociálních podmínek nejchudších vrstev (rolnictva, řemeslnictva, chudiny). Povstání mělo skoncovat s nerovnoměrným rozdělením majetku a vytvořit jakousi vládu lidu, kterou soudobí autoři posměšně nazývali „vládou lúzy“ (*ochlokratia*). Promyšlený program a dobrá organizace vedla k dlouholetému odporu. Toto sociálně revoluční hnutí bylo posledním pokusem Byzance o regeneraci společenského zřízení. Plány dalších reforem, které byly rozvíjeny na Peloponésu, byly víceméně jen utopistickými představami (Plethon, Bessarion).

### Vláda Ioanna Kantakuzena

S nastoupením a probojováním císaře Ioanna Kantakuzena k vládě triumfoval hēsychasmus, zvítězilo konzervativní mnišství a extrémní pravoslaví, jež již nikdy veřejně nepřipustilo další dialog se Západem na poli diplomatickém ani kulturním.

Říše spravovaná nyní legálně Ioannem Kantakuzenem byla v těžké hospodářské situaci. Znovu to byla oblast Thrákie, která byla velmi zpustošena zejména osmanskými vpády. Státní pokladna zela prázdnotou, o což se přičinila i Anna Savojská, která si vypůjčila od Benátek 30 000 dukátů a dala zástavou císařské šperky. V roce 1347 vypukl navíc (jako v ostatní Evropě) černý mor, který si vyžádal značný počet obětí: města ztratila v této době asi 7 % – 8 % obyvatelstva. Plán císaře vytvořit pevnou jednotnou říši byl iluzí, protože jednotlivé oblasti byly s Konstantinopolí spojeny jen formálně. Území, o která se mohl panovník opřít, tvořila část Thrákie, Soluň, ostrovy v Egeidě a Peloponés (Morea).

Změnila se i správa země. Místo jednotného suverénního státu vznikla jakási kolektivní správa. Jednotlivé oblasti byly nyní svěřeny nejbližším příbuzným rodu Kantakuzenů. Syn Matthaios se stal pánem západní Thrákie, zatímco druhý syn Manuel dostal do správy Moreu (střed Peloponésu). Vzniklo jakési samostatné knížectví mající vlastní administrativu a autonomii. Tím se od roku 1348 datuje vznik Morejského despotátu, který sehrál v dějinách Byzance význačnou politickou a kulturní úlohu.

V zahraniční politice byl Kantakuzenos orientován na osmanské Turky, s nimiž hrál nebezpečnou hru, neboť od nich žádal vojenskou pomoc během občanské

války. Byl zodpovědný za to, že se vojska Orchanových vojevůdců objevila na evropské půdě, a za to, že se Turci usadili v Thrákii a nevraceli se již zpět do maloasijských oblastí. Roku 1352 byla obsazena pevnost Tzympe a v roce 1354 význačná Kallipolis. Tak se vytvořila základna pro budoucí sultánovy expedice proti balkánskému vnitrozemí. Marně se snažil Ioannes Kantakuzenos vykoupit penězi tento důležitý strategický bod.

Neméně závažným nebezpečím byly výboje srbského cara Štěpána Dušana (1346–1355), který získal v době občanské války území na úkor Byzance hlavně v Makedonii a Thessálii. Jeho slavnostní korunovace ve Skopje v roce 1346 toto vítězství utvrdila a manifestovala.

Italské republiky zůstávaly dále pány na moři, jejich rivalita se však jen vyhrotila. Ioannes Kantakuzenos využíval vůči nim politiky lavírování. V roce 1352 utrpěli Benátčané spolu s Petrem IV. Aragonským od Janovanů porážku na Bosporu a Ioannes Kantakuzenos se přiklonil k janovské republice. Obě republiky využívaly stále trvajícího nepřátelství mezi Ioannem V. Palaiologem a Ioannem Kantakuzenem a za pomoc si vynucovaly další územní zisky. Ioannes V. se snažil získat Benátčany pro svoje cíle a nabídl jim za 20 000 dukátů ostrov Tenedos, otevírající vstup do Hellespontu a do Propontidy. Dlouholeté rozpory mezi oběma císaři skončily v roce 1354, kdy se podařilo Ioannu V. Palaiologovi za význačného přispění janovského korzára Francisca Gattilusiho obsadit Konstantinopol. Janované získali za pomoc ostrov Lesbos. Ioannes Kantakuzenos musel v roce 1354 abdikovat a vstoupil do kláštera. Dalších asi 30 let strávil v Mystře. Jako mnich Iosefos napsal vynikající, i když tendenčně zabarvené historické dílo, jež je prvořadým pramenem pro první polovinu 14. století. Jeho syn Matthaios zůstal ještě nějakou dobu guvernérem v Rodopech. Roku 1357 byl nucen odvolat své nároky na císařský trůn.

Uvedení Ioanna V. Palaiologa na trůn zklidnilo sice rozčeřenou hladinu a skoncovalo s politickou krizí, ale reálného osmanského nebezpečí tím Byzanc zbavena nebyla. Byzantská vláda musela – ač nerada – znovu přistoupit k jednání se Západem o náboženské ústupky.

Od poloviny 14. století lze pozorovat, že osmanská agrese postupovala s pevným cílem dobýt „Rumelii“ – Byzanc, zemi „Římanů“. Odrazovým můstkem byla Kallipolis, odkud byly vedeny osmanské útoky do vnitrozemí Balkánu, kde se vytvořily pro Osmany příznivé podmínky rozpadem velké srbské říše po smrti cara Štěpána Dušana v roce 1355. V téže době odeslal Ioannes V. Palaiologos papežovi Inocenci VI. do Avignonu dopis, v němž zformuloval návrhy na vytvoření protiosmanské ligy, na které by se podílely značnou měrou západní státy. I když se ve Smyrně v roce 1357 vytvořila křesťanská liga proti Osmanům, nešlo o nic jiného, nežli o obranu obchodních zájmů rytířů z Rhodu, Benátek a Kypru v Levantě. Byzanc potřebovala v této době hlavně vojenskou pomoc. Její vlastní armáda byla slabá, byla doplňovaná žoldnéři a často bojovala bez zájmu a do vojenských akcí vstupovala apaticky.

Ioannes V. se snažil vyjednávat na Západě i o náboženských otázkách. Věděl, s jakým odporem byla v Byzanci přijímána unie. Přistoupil proto k individuálnímu obrácení na katolickou víru a nenutil ke konverzi byzantské duchovenstvo ani prostý lid. Vyslal svého syna Manuela k papeži, čímž projevil svoji dobrou vůli k maximální dohodě.

Mezitím však se Osmani rozhodli k dalším výbojům. V roce 1359 oblehli Konstantinopol, dobyli roku 1361 Dimotiku a brzy poté Adrianopol, kterou učinili od roku 1365 svým hlavním sídlem na evropské půdě. Odtud se zintenzívnily výpady do Bulharska a Srbska. Rozdrobená úřední knížectví na Balkáně neschopná vytvořit pevnou sjednocenou armádu postupně podléhala. Pod vedením Muradovým (1362 – 1389) se objevil s velmi úspěšnými výboji nový, velice nebezpečný jev, přesídlování obyvatelstva z dobytých území Balkánu do Malé Asie. Ioannes V. žádal o pomoc italské republiky i slovanské státy, ale bez velkého výsledku.

Západní Evropa sice přijala návrhy kyperského krále Petra I. Lusignana na vytvoření křesťanského vojska proti Osmanům, ale ani velké přípravy na dvoře Karla IV. v Praze a později v Uhrách na dvoře krále Ludvíka nepřinesly Byzanci významnější podporu. Již to, že cílem výpravy byla Alexandrie, prozrazovalo spíše kořistnické cíle než vážnou obranu křesťanského státu.

Ioannes V. se proto pokusil vyřešit situaci osobním jednáním s panovníky. V roce 1366 se vydal do Uher ke králi Ludvíkovi. Při návratu byl však na bulharsko-maďarských hranicích potupně zajat Bulhary ve Vidinu. Ze zajetí mu pomohl jeho bratranec Amadeus VI. Savojský, zvaný „Zelený hrabě“, který jediný na Západě byl schopen shromáždit v roce 1366 vojsko a svého příbuzného osvobodit. Dobil zpět přístavy Mesembrii a Sozopol a vyhnal v roce 1366 osmanské Turky dočasně z Kallipole. Po této hořké zkušenosti se Ioannes V. znovu vydal do západní Evropy, tentokrát do Říma, doprovázen některými vysokými hodnostáři, kteří byli pro unii se Západem (např. novoplatonik Demetrios Kydonos). V roce 1369 (za papeže Urbana V.) přijal Ioannes V. v Římě latinská dogmata, jednalo se však jen o osobní obrácení císařovo, bez účasti církevních hodnostářů. Poté se vydal Ioannes V. žádat o pomoc finanční a vojenskou pomoc ještě Benátky.

Osmanští Turci, opevnění v Adrianopoli, postupovali dále a porazili v bitvě na Marici (1371) vojsko krále Vukašina a vojsko despoty Uglejši. Ioannes V. se v tomto roce vrátil, ale v Konstantinopoli vládl jeho syn Andronikos IV. a v Soluni druhý syn Manuel. Dvouletá absence panovníka oslabil císařovu moc a vzbudila u jeho synů předčasné nároky na vládu. To se projevilo v následujících letech. Byzanc byla jako ostatní balkánské státy vázána poplatky sultánovi Muradovi, ba co více, Ioannes V. musel doprovázet Murada na jeho expedici proti seldžuckým emirátům v Malé Asii. Právě za této výpravy vzplanula v Konstantinopoli proti Ioannu V. Palaiologovi vzpoura vedená jeho synem Andronikem IV., který se zmocnil v hlavním městě vlády. Stejně tak vystoupil proti sultánovi Muradovi I. jeho syn Sardži Čelebi. Výsledek byl zdrcující, hlavně pro sultánova syna, kterého dal Murad I. oslepit. Totéž požadoval sultán i od byzantského císaře, který zasáhl

ých otázkách. Věděl, oto k individuálnímu té duchovenstvo ani vil svoji dobrou vůli

e 1359 oblehli Kon- pol, kterou učinili od zintenzívnily výpady Balkáně neschopná d vedením Murado- elice nebezpečný jev, Asie. Ioannes V. žá- ého výsledku.

tra I. Lusignana na é přípravy na dvoře a nepřinesly Byzanci e, prozrazovalo spíše

náním s panovníky. ávratu byl však na řidinu. Ze zajetí mu hrabě“, který jediný příbuzného osvobo- 366 osmanské Turky vu vydal do západní ni hodnostáři, kteří dones). V roce 1369 ata, jednalo se však stářů. Poté se vydal Benátky.

a porazili v bitvě na lejší. Ioannes V. se Andronikos IV. a v Soluni ovu moc a vzbudila následujících letech. tánovi Muradovi, ba ici proti seldžuckým onstantinopoli proti Andronikem IV., který se ltánovi Muradovi I. ánova syna, kterého o císaře, který zasáhl

proti Andronikovi IV., ale dal jej pouze uvěznit, aniž jej oslepil. Andronikos IV. však ztratil právo ~~na~~ následníka trůnu a spolucísařem byl v roce 1357 prohlášen jeho bratr Manuel.

Andronikos IV. neuspokojen svým postavením vyvolal znovu konflikt. Podařilo se mu utéci z vězení a hledal pomoc u Janovanů v Galatě. Janovští kupci žádali za pomoc Tenedos, význačný strategický ostrov kontrolující Hellespont a bosporské úžiny, ale ten byl zakoupen Benáťčany. Mezi benátskou a janovskou signorií vypukl zápas o Tenedos, jehož se účastnili i zneprátení členové rodu Palaiologů. Janovské skutečně pomohli Andronikovi IV. v roce 1376 na trůn, doufajíc, že se Tenedu zmocní. Murad I. však znovu zasáhl a uvedl na trůn Ioanna V. Palaiologa. V této době však měl již sultán rozhodující vliv i na vývoj vnitřních záležitostí oslabené Byzance. Zápas o Tenedos byl zakončen přidělením ostrova Amadeovi Savojskému podle úmluvy v Turinu (z roku 1381), kde bylo rozhodnuto, že se stane neutrálním územím. Obyvatelstvo bylo přesídleno na Krétu a Euboiu, aby zde Byzanc ani italské republiky neměly žádný vliv. Zároveň byla Kallipolis, vybojovaná Amadeem Savojským, za Muradovu pomoc udělena opět Turkům. Mnohé lokality na byzantském území se stávaly jablkem sváru mezi italskými republikami a nastupující osmanskou mocí. Byzanc již koncem 14. století hrála v tomto zápase často jen úlohu pasivního pozorovatele.

Chmurný a bezperspektivní vývoj byzantské říše však přece přinutil despotu Manuela Palaiologa v Soluni k určitým ekonomickým opatřením, která měla alespoň částečně ozdravit byzantskou společnost. Pokusil se vytvořit v Soluni bariéru proti osmanským útokům; aby povzbudil vojenskou sílu byzantské armády, zkonfiskoval polovinu císařských domén, které náležely athoským klášterům, a proměnil je v pronie. Sekularizací klášterního majetku se snažil posílit vojenskou sílu a získat byzantské feudály pro boj proti hrozivému tureckému nebezpečí. Na tento pokus relativního osamostatnění odpověděl Murad I. novým útokem, v němž bylo dobyt město Serres ve východní Makedonii. Soluň si ještě udržela určitou autonomii, tu však zrušil nástuce Muradův Bajezid I., který na město vložil od roku 1395 právo tzv. devširme, tj. odnímání části křesťanských dětí (řecky paidomazoma), aby z nich byli vychováni bojovníci za islám, janičáři.

V letech 1376–1381 nastoupila výrazná konsolidace osmanské moci za Murada I., který provedl strukturální proměny v armádě. Začal udělovat půdu na dobytých územích vojákům a tím docházelo k velkému přesídlování obyvatelstva.

Nástup a kolonizace osmanského obyvatelstva na dobytých balkánských územích vedl i k velkým organizačním přesunům křesťanů. Po znovudobytí Kallipole pronikali Osmani rychleji do nitra Balkánu. Záhy jim padla za oběť města Niš (1386), Sofia (1387), východní část Bulharska; obsadili Trnovo a řadu pevností na Dunaji (Silistria aj.).

Poté se Murad obrátil znovu na území Srbska ke Kosovu (1389), kde sídlil Vuk Branković, vůdce protiturecké koalice na Balkáně vytvořené za aktivní účasti srbského prince Lazara. Bitva na Kosově poli v roce 1389 však jenom dosvědčila



slabost slovanských států a byla jedním z posledních pokusů postavit se mohutné vojenské osmanské moci. Murad I. zde našel smrt, avšak tím se nic nezměnilo na nezadržitelném postupu Osmanů do nitra Balkánu. Vítěznou štafetu osmanských výbojů převzal Muradův syn Bajezid I. (1389–1402), kterému otec zanechal skvělé dědictví.

Palaiologovci, neschopní vládnout z jednoho centra, si rozdělili území říše: Andronikos IV. se musel spokojit až do smrti (1381) s městy v Propontidě a v Marmaře; Manuel se snažil, bez většího úspěchu, získat pevnější postavení v Soluni a Theodoros I., třetí syn Ioanna V., ovládal Peloponés s hlavním městem Mystrou.

V roce 1390 byl za pomoci Bajezida na byzantský trůn uveden nejstarší syn Andronika IV., Ioannes VII.

Manuel II. se však nechtěl vzdát trůnu. Musel se jako rukojmí zúčastnit výpravy proti jedné z posledních byzantských pevností v Malé Asii, proti Filadelfii. Na této ponižující výpravě se v roce 1391 dověděl o smrti svého otce Ioanna V. a v noci uprchl ze sultánova vojska, aby si v Konstantinopoli vydobyl nástupnická práva. Bojoval o ně nyní rezolutně i proti sultánovi, který chtěl sám suverénně rozhodovat o osudech byzantského trůnu.

### Úsilí Manuela II. o záchranu říše

S Manuelem II. přišla do čela byzantské společnosti výrazná osobnost, která se snažila konstruktivně čelit osmanskému nebezpečí. Bylo mu 40 let, když nastoupil vládu v Konstantinopoli, byl nesmírně vzdělaný a ne nadarmo jej nazývali současníci filozofem na byzantském trůně. Jeho zájem o literaturu a teologii byl na státníka pozoruhodný. Literární talent projevil v bohaté korespondenci se svými přáteli, filozoficko-etické názory vyjádřil v četných polemikách s islámskými teology.

Odpovědnost za vedení upadající říše pociťoval velmi silně, snad o to více než jiní, že jeho manželkou byla srbská princezna, která se nemohla smířit s pádem srbského státu. Jinak se jeho osobní život zdál šťastný, manželka jej obdařila šesti dětmi.

V roce 1393 znovu vytáhl sultán Bajezid I. na Balkán, aby ztrestal odbojně Bulhary. Podařilo se mu to dokonale, zlikvidoval vládce druhého bulharského království, vyvrátil Trnovo a obsadil je tureckými obyvateli. Zároveň svolal do města Serres v roce 1393–1394 všechny své vazaly a poplatníky včetně byzantského císaře, aby jim znovu připomněl jejich povinnosti a ukázal jim jejich slabost a bezmocnost vůči narůstající osmanské moci. Po této schůzce namířil do středního Řecka a na Peloponés, kde přinutil místní feudály, ať to byli Acciajuolové v Athénách nebo Navarrové v Thébách a v Achaii či despota v Mystrě, k vazalským povinnostem. Jediný, kdo se ještě dočasně ubránil, byl valašský vévoda Mircea. O něco později (v roce 1417) padlo i Valašské království a osmanští Turci se stali pány Dobrudže. Ovládali a kontrolovali důležité strategické body v ústí Dunaje.